

Cite: Slyusar, L. I., & Aksyonova, S. Yu. (2021). Pozashliubna narodzhuvanist u metropolisakh Ukrainy [Non-marital Fertility in Metropolises in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 22-40. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.022>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.022>

УДК 314.146

JEL CLASSIFICATION: J13

Л. І. СЛЮСАР, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: SlyusarL@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1679-1674

С. Ю. АКСЬОНОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-0516-9078

Scopus ID: 57190218275

ПОЗАШЛЮБНА НАРОДЖУВАНІСТЬ У МЕТРОПОЛІСАХ УКРАЇНИ

В Україні зростання питомої ваги дітей, народжених поза юридично оформленим шлюбом, за роки незалежності країни відбувалось відповідно до загальноєвропейських тенденцій і було наслідком активізації процесу модернізації багатьох сфер суспільного життя. В Україні кожна п'ята дитина народжується поза шлюбом, при цьому цей показник є одним із найнижчих серед європейських країн. У межах країни між регіонами і поселеннями різного типу існують суттєві розходження у поширеності позашлюбної народжуваності. Метою дослідження є всебічний аналіз особливостей позашлюбної народжуваності у метрополісах України, її динаміки та структурних характеристик. Глибинний аналіз характеристик позашлюбної народжуваності безпосередньо у метрополісах України здійснюється вперше. Основним методом дослідження був метод порівняння характеристик позашлюбної народжуваності у метрополісах як між собою, так й з міськими поселеннями відповідних регіонів без врахування метрополісів, а також із середніми показниками по країні. Використовувались й методи узагальнення, аналогії, графічного представлення результатів аналізу. Найнижчою часткою позашлюбних народжень характеризується Львів — місто з вираженою традиційною матримоніальною поведінкою і сильнішими уподобаннями класичних сімейних цінностей. Порівняно високий рівень народжень поза шлюбом у Харкові, Дніпрі, Одесі скоріше за все можна пояснити більшою інтенсивною демографічною модернізацією і трансформацією. Загальною тенденцією у містах є зниження частки позашлюбних народжень у чисель-

ності народжених з 2006 р. У метрополісах така частка є значно нижчою ніж в області їх розташування та решти міських поселень; виняток становить Львів, де різниця між показниками є мінімальною. Порівняно з іншими поселеннями метрополіси характеризуються меншою часткою наймолодших жінок серед матерів, які не перебували у шлюбі на момент народження дитини, і вищою часткою жінок 35 років і старших. Метрополіси мають такий само віковий профіль питомої ваги позашлюбних народжень, як й інші території: найбільш поширені народження поза шлюбом у жінок до 20 років, найменше — у жінок 25—29 років, у старших жінок частка позашлюбних народжень зростає, але при цьому залишається значно нижчою за ту, що притаманна наймолодшим матерям. Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом, як правило, нижчий ніж аналогічний показник, що враховує усі народження. Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом у метрополісах істотно перевищує відповідний показник по області їх розташування і середньоукраїнський. Структурні відмінності у позашлюбній народжуваності відображають зміни її чинників на користь «бажаного» материнства.

Ключові слова: народжуваність, позашлюбна народжуваність, вік матері при народженні дитини, метрополіси.

Постановка проблеми та актуальність. Особливістю сучасного соціально-демографічного розвитку є принципові зміни у структурі народжуваності за шлюбним станом матері: значна частина дітей народжується у матерів, які не перебувають у офіційно зареєстрованому шлюбі. Це є наслідком і віддзеркаленням модернізації багатьох сфер життя: секуляризації суспільства і трансформації моральних норм і правил, деформалізації багатьох суспільних інститутів, зокрема інституту шлюбу, збільшення свободи індивіда щодо вибору моделі особистого життя та життєвих стратегій; зміни становища жінки в суспільстві, емансипації тощо.

Стрімке зростання питомої ваги дітей, народжених поза юридично оформленим шлюбом, у більшості країн Європи розпочалось ще у 1980-х роках, і у 2019 р., за даними Євростату, у багатьох країнах, зокрема у Болгарії, Данії, Естонії, Ісландії, Нідерландах, Норвегії, Португалії, Словенії, Франції, Швеції, більше половини дітей народилось у матерів, які не перебували у шлюбі (*outside marriage*). Ця тенденція має загальноєвропейський характер, разом із тим існують доволі суттєві розбіжності між країнами, що обумовлено соціокультурними особливостями населення, історично сформованими традиціями та сучасним соціально-економічним станом суспільства. Так, за період 2010—2019 рр. частка позашлюбних народжень зросла у більшості країн Європи, найбільш суттєвим зростання було у Південній Європі (Італія, Іспанія, Португалія, Греція), водночас є країни, де відбулись зовсім незначні зміни (Німеччина, Швеція, Австрія), і країни, в яких позашлюбна народжуваність навіть зменшилась (Естонія, Латвія, Угорщина, Україна) (рис. 1).

Демографічний розвиток України, у тому числі трансформація структури народжуваності за шлюбним станом матері, відбувається відповідно до загальноєвропейських тенденцій. В Україні кожна п'ята дитина народжу-

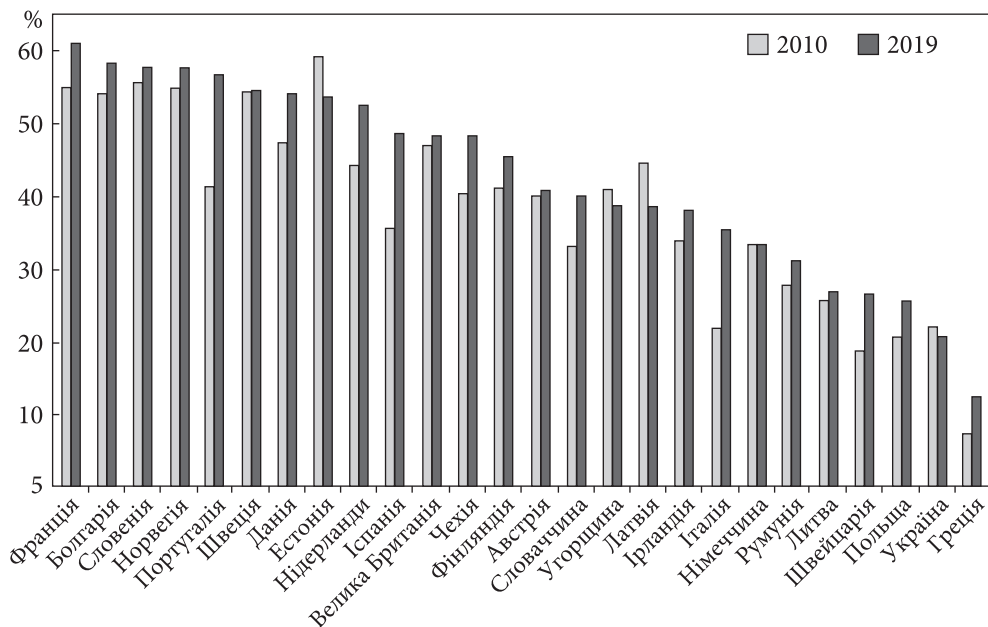

Рис. 1. Народжуваність поза шлюбом у країнах Європи у 2010 і 2019 рр. (Велика Британія — 2017 р., Ірландія — 2018 р.), % усіх народжень

Джерело: Eurostat. URL: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

ється у жінки, яка не перебуває у зареєстрованому шлюбі (у 2019 р. — 20,5%), водночас цей показник є одним із найнижчих серед європейських країн (рис. 1). Між регіонами країни та між поселеннями різного типу існують суттєві розходження у поширеності позашлюбної народжуваності. Особливу роль у формуванні динаміки показників народжуваності міського населення, зокрема структурних характеристик за шлюбним станом матері, а також інших демографічних тенденцій в країні, відіграють великі міста-метрополіси — за рахунок концентрації населення репродуктивного віку і відповідного «внеску» у чисельність новонароджених, й за рахунок їх впливу на стиль життя і репродуктивну поведінку населення навколишніх територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографи приділяють достатню увагу вивченню феномену позашлюбної народжуваності, її причин і наслідків. Т. Фрейка (T. Frejka), Т. Сobotка (T. Sobotka), М. Амос (M. Amos), З. Бжозовска (Z. Brzozowska), Л. Тулемон (L. Toulemon), М. Минарська (M. Mynarska), Б. Лапланте (B. Laplante), А. Л. Фостік (A. L. Fostik) у своїх дослідженнях пояснюють сучасне поширення позашлюбної народжуваності змінами у матримоніальній поведінці населення, розповсюдженням незареєстрованого шлюбного партнерства (*cohabitation*) і розглядають її як один із проявів другого демографічного переходу (*SDT*).

В Україні особливості народжуваності у жінок, які на момент народження дитини не перебували у зареєстрованому шлюбі, вивчали В. П. Піскунов (V. P. Piskunov), В. С. Стешенко (V. S. Steshenko), Л. І. Слюсар (L. I. Slyusar), Брієна Переллі-Гарріс (Brienna Perelli-Harris). Зокрема, В. П. Піскунов, досліджуючи динаміку показників позашлюбної народжуваності у післявоєнні роки, звернув увагу на регіональні особливості цього явища [1]. В. С. Стешенко всебічно вивчала характеристики шлюбної та позашлюбної народжуваності у перше десятиріччя незалежності України. [2, с. 312—313]. Брієна Переллі-Гарріс, аналізуючи позашлюбну народжуваність в Україні у роки незалежності, дійшла висновку, що зростання такої народжуваності зумовлено змінами традиційного зв'язку між шлюбом і дітонародженням [3, р. 1158—1160]. У попередніх публікаціях одна з авторок (Л. І. Слюсар) науковий пошук спрямувала на з'ясування причин поширення позашлюбної народжуваності та її характеристики у перші десятиріччя ХХІ сторіччя, а також на встановлення розбіжностей у структурних характеристиках народжуваності поза шлюбом в Україні та інших країнах Європи [4].

Різноманітність чинників позашлюбної народжуваності та її зв'язки зі змінами у матримоніальній і сексуальній поведінці населення розглядались у комплексній монографії, присвяченій вивченню тенденцій народжуваності в Україні на тлі суспільно-трансформаційних процесів [5].

У зазначених дослідженнях аналіз зосереджувався на ситуації у країні загалом, іноді принагідно згадуючи про регіональні риси та міжпоселенську різницю показників. А от народжуваність за шлюбним станом у великих містах-метрополісах України, їх специфіка, динаміка, тенденції змін тривалий час залишалися поза увагою дослідників. У 2010 р. опубліковано дослідження щодо народжуваності у великих містах України, де поряд з іншим розглядалася позашлюбна народжуваність і зазначалося, що «саме у великих містах вона досягає досить високих значень» [6]. На той факт, що у найбільших містах України «частка народжень у зареєстрованому шлюбі мала тенденцію до зростання, тоді як у решти міських поселень відповідних областей відбулося її незначне скорочення» [7], звернув увагу П. Е. Шевчук (P. E. Shevchuk). У дослідженні йшлося переважно про динаміку шлюбної народжуваності, а от структурних характеристик учений торкнувся лише побіжно.

Вченими різних наукових напрямків уже давно визнано, що великі і надвеликі міста завдають потужного впливу на соціально-економічний і демографічний розвиток у країні, саме ці міста визначають його головні тенденції, у тому числі й щодо характеристик народжуваності.

У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження є виявлення особливостей позашлюбної народжуваності у містах-метрополісах України: Києві, Дніпрі, Львові, Одесі й Харкові — на основі всебічного аналізу її динаміки та структурних характеристик.

Наукова новизна роботи полягає у глибокому аналізі особливостей позашлюбної народжуваності у метрополісах України, що **здійснюється вперше**, у тому числі у порівнянні з показниками областей розташування та міських поселень відповідних областей.

Матеріали і методи. Одним із ключових методів дослідження став метод порівняння характеристик позашлюбної народжуваності у метрополісах: як між містами-метрополісами, так й з іншими територіями, зокрема областями розташування та міськими поселеннями відповідних областей без врахування метрополісів, середніми показниками по країні. Також використовувалося графічне представлення результатів аналізу, методи узагальнення, аналогії. Дослідження базується на даних Державної служби статистики України: форма Н1 «Розподіл живонароджених за віком та шлюбним станом матері», що складається у трьох розрізах «Число живонароджених у батьків, які перебувають в зареєстрованому шлюбі», «Число живонароджених у батьків, які не перебувають в зареєстрованому шлюбі» та «Всі живонароджені».

Зазвичай при розрахунках середнього віку матері при народженні дитини віддається перевага методу із використанням вікових коефіцієнтів народжуваності. З одного боку, та обставина, що зазначеною статистичною формою передбачено групування народжених лише за п'ятирічними групами жінок, а з іншого, є певні сумніви щодо достовірності інформації стосовно чисельності населення за віковими групами у великих містах — оскільки останній повномасштабний перепис в Україні був проведений ще у 2001 р. До того ж, останніми роками збільшилась кількість міграцій без належної їх реєстрації. Ці чинники вплинули на вибір простішого, але й менш точного методу, який ґрунтується на розподілі народжених за віковими групами матерів. Тим не менше, незважаючи на певну неточність розрахунків середнього віку матері при народженні дитини, цей метод є цілком прийнятним для порівняння показників у метрополісах та інших територіях.

Виклад основного матеріалу. Поширення позашлюбної народжуваності є важливою соціально-демографічною ознакою сучасної моделі народжуваності. Більшістю дослідників вона розглядається як одна з структурних характеристик народжуваності в період постіндустріального розвитку, на етапі «другого демографічного переходу» і як результат розширення індивідуальної свободи і можливостей вибору економічно забезпеченого і захищеного сучасного населення [8, р. 11—18]. Інші дослідники схильні вважати, що шлюб не реєструють і народжують дітей поза шлюбом бідніші, економічно слабкі групи населення [13]. У будь-якому суспільстві позашлюбні народження «продукуються» різними верствами населення, в тому числі й соціально і економічно слабкими, і їх частка залежить від ситуації у конкретній країні.

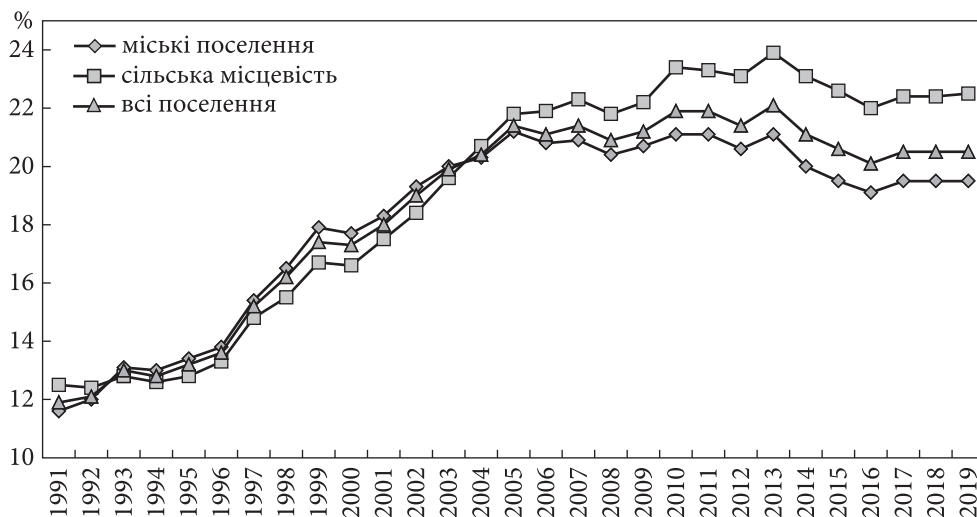

Рис. 2. Частка позашлюбних народжень у загальній кількості народжень у міських поселеннях і сільській місцевості України у 1991—2019 рр., %

Джерело: дані Державної служби статистики України.

В Україні питома вага позашлюбних народжень тривалий період збільшувалася — з 11,9 % у 1991 р. до 22,1 % у 2013 р., після чого почалося її поступове зниження — до 20,5 % у 2017 р., і в останні роки вона стабілізувалася. Це соціально-демографічне явище характерне для міського і сільського населення. У 1991—2003 рр. відбувалось послідовне зростання позашлюбної народжуваності в усіх поселеннях незалежно від типу; більш того, її поширеність у містах і селах відрізнялась мало. Однак після 2004 р. і до 2013 р. у поселеннях різного типу простежувалися протилежні тенденції: у міських поселеннях частка позашлюбних народжень поступово зменшувалася, а у сільській місцевості, навпаки, зростала і досягла «пікового» значення 23,9 % (2013 р.). У 2014—2016 рр. зазначений показник знижувався в міських поселеннях і в сільській місцевості; 2017—2019 рр. характеризуються певною стабілізацією показника з істотною його перевагою у селах (22,5 %) над містами (19,5 %) (рис. 2).

В Україні до метрополійних міст фахівці зараховують Київ, Дніпро, Львів, Одесу і Харків, до 2014 р. — Донецьк. Ці міста є системоутворюючими як для певних сфер суспільного життя, галузей економіки, так і територій. Вони впливають на демографічну ситуацію в країні за рахунок значної питомої ваги їхнього населення у загальній чисельності населення країни, а також поступового поширення способу життя, демографічної поведінки населення на навколишні території. Їх «внесок» у чисельність народжених в Україні та міських поселеннях, у тому числі у чисельність дітей, народжених поза зареєстрованим шлюбом, у 2006, 2012 і 2019 роках демонструє табл. 1.

Метрополіси України мають значні ситуаційні відмінності з поширенням позашлюбної народжуваності, що значною мірою є наслідком особливостей менталітету та традицій у шлюбно-сімейній сфері, особливостей репродуктивної поведінки, які сформувались історично у регіонах розташування цих міст. Регіональну специфіку репродуктивної поведінки населення України досліджувала З. Пальян (Z. Palian) [9, с. 98—101]. Так, Львів — «столиця» західного регіону, особливості населення якого доволі виразно окреслені: воно відрізняється від мешканців інших територій більш «традиційною» матримоніальною поведінкою, збереженням класичних сімейних цінностей, релігійністю, і характеризується ранньою шлюбністю і народжуваністю, низьким рівнем розлучуваності, незначним поширенням незареєстрованих шлюбів. Отож, у Львівській області не часто дітей народжують жінки, які не перебувають у офіційному шлюбі, і частка таких народжень у Львові є найнижчою серед метрополісів. У Південному й Східному регіонах, де розташовані Харків, Дніпро та Одеса, демографічна модернізація і трансформаційні процеси відбуваються найінтенсивніше, а поширеність незареєстрованих шлюбів, розлучень і однопатьківських сімей значно більша, відповідно, питома вага позашлюбних народжень також є вищою. Слід враховувати, що Одеса є портовим містом,

Таблиця 1. Чисельність народжених у метрополісах України та їх частка у загальній чисельності народжених і чисельності народжених у міських поселеннях, 2006, 2012 і 2019 рр.

Територія	2006		2012		2019	
	Всього	Поза шлюбом	Всього	Поза шлюбом	Всього	Поза шлюбом
Україна	460 368	97 246	520 705	111 607	308 817	63 371
Міські поселення	306 635	63 634	341 599	70 221	202 646	39 500
м. Київ	28 101	4 937	33 887	5 305	32 503	4 829
м. Дніпро	9 561	2 133	10 488	2 313	6 721	1 307
м. Харків	11 955	2 774	13 366	2 905	9 593	1 968
м. Одеса	8 430	1 837	10 170	2 046	8 050	1 519
м. Львів	7 197	616	7 698	596	6 210	454
Всього метрополіси, осіб	65 244	1 2297	75 609	13 165	63 077	10 077
Частка народжених у метрополісах до народжених у країні, %*	14,2	12,6	14,5	11,8	20,4	15,9
Частка народжених у метрополісах до народжених у міських поселеннях, %*	21,3	19,3	22,1	18,7	31,1	25,5

Джерело: дані Державної служби статистики України (* розрахунки за даними Державної служби статистики України).

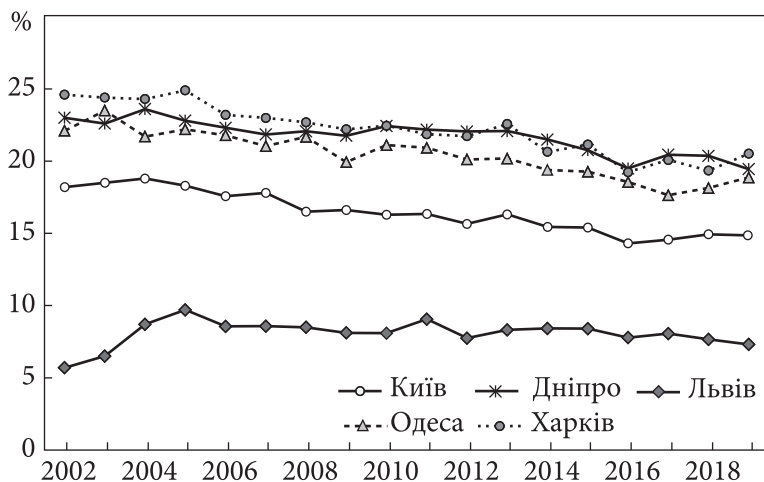

Рис. 3. Частка позашлюбних народжень у загальній кількості народжень у метрополісах України у 2002—2019 рр., %
Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дніпро і Харків — індустріальні центри, і це впливало на демографічну поведінку населення, сприяло пришвидшеному «розмиванню» класичних сімейних цінностей. Київ розташований у Центральній демографічній зоні, де значення більшості показників, що характеризують шлюбно-сімейну і репродуктивну поведінку населення, наближається до середньоукраїнських [9, с. 51—82]. Крім того, Київ як столичне місто приваблює населення з різних регіонів країни, і оскільки вихідці зі сходу і заходу можуть суттєво різнитися демографічними установками, це сприяє формуванню «середніх» показників.

Загальною тенденцією у більшості метрополісів є поступове зменшення частки позашлюбних народжень у чисельності народжених. У Львові у 2002—2005 рр. різко збільшилась питома вага народжень поза шлюбом, подальше зниження не повернуло показник на рівень 2002 р., коли частка позашлюбних народжень становила 5,7 %. У 2019 р. зазначений показник досягав 7,3 %, але й за такої величини Львів продовжує бути метрополісом із найнижчою позашлюбною народжуваністю (рис. 3).

Міста-метрополіси здатні впливати на територію значно більшу ніж область, де вони розташовані. Однак необхідно визнати, що найпотужніший вплив усе ж таки зазнають саме останні, тому у нашому дослідженні увагу сконцентровано на областях розташування метрополісів. Для коректнішого порівняння показників позашлюбної народжуваності у метрополісах, які до того ж виконують роль обласного центру, і у міських поселеннях цієї області, були розраховані показники щодо міського населення без врахування метрополіса (рис. 4).

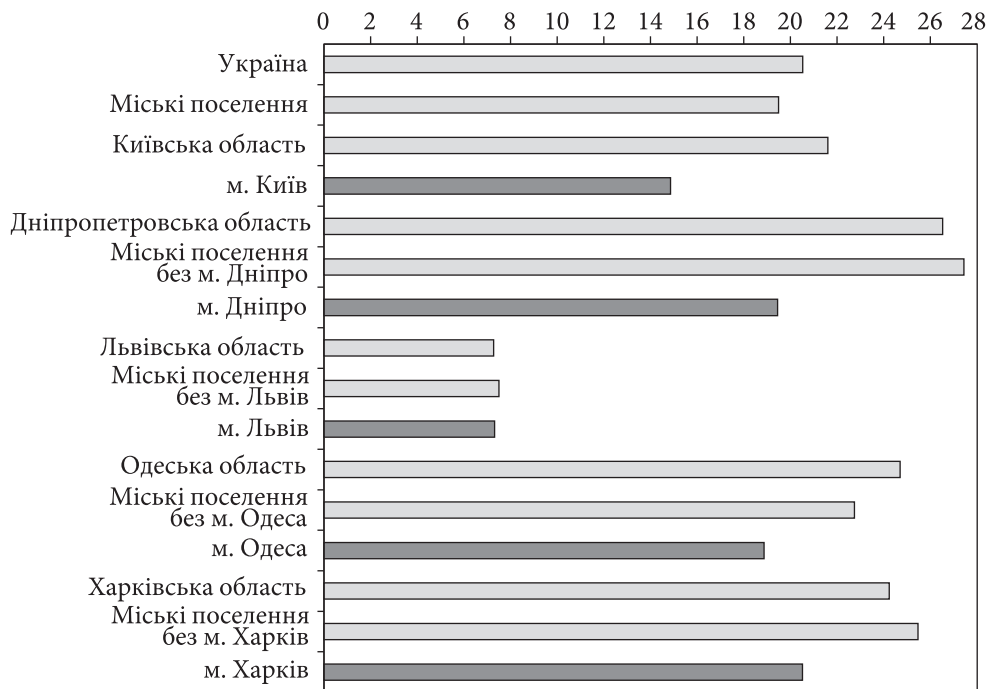

Рис. 4. Частка позашлюбних народжень у загальній кількості народжень у метрополісах України, в областях їх розташування та міських поселеннях цих областей без урахування обласного центру (метрополіса) у 2019 р., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Рисунок дає можливість чітко побачити, що в усіх метрополісах частка народжених у батьків, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, у загальній кількості народжень є нижчою ніж загалом по області їх розташування та решти міських поселень, і лише у Львові ця різниця мінімальна. У столиці частка позашлюбних народжень назагал є значно нижчою ніж у середньому по країні та міських поселеннях. Показник столичного метрополіса також поступається аналогічним показникам у містах Дніпро, Одеса, Харків. Порівняно з іншими метрополісами високий рівень позашлюбної народжуваності у Харкові і Дніпрі залишається суттєво нижчим за середньообласний рівень і той, що має місце у решти міських поселень. Побудовані для різних років діаграми, аналогічні представлені на рис. 4, показали, що загалом співвідношення між частками позашлюбних народжень у метрополісах України та у відповідних областях і міських поселеннях цих областей зберігаються.

Той факт, що в метрополісах частка народжених у жінок, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, у загалі народжених є нижчою ніж по області чи в інших міських поселеннях, виглядає дещо парадоксальним,

адже через особливості соціально-економічного і демографічного середовища, розвинені міжнародні зв'язки у цих містах швидше поширюються ідеї соціальної та демографічної модернізації, гендерної рівності, свободи вибору; у великих містах, зазвичай, індивіди є більш вільними у виборі стилю життя, сценарію розвитку власної сім'ї. Одним із можливих чинників такої ситуації є унікальний перебіг сучасного етапу демографічної модернізації в Україні: її незавершеність, суттєве відставання від розвинених європейських країн за темпами розгортання, вагомий вплив соціально-економічних умов життєдіяльності населення. На думку Р. Флорида (R. Florida), основними рисами нової урбаністичної кризи є нерівність і зростаючі ціни на житло [10]. В Україні «переорієнтація сфери виробництва житла на отримання прибутку, а не механізму забезпечення потреб» зробила Київ та інші великі міста найбільш привабливими для інвестування, коли «куплену нерухомість розглядають як спосіб зберегти або помножити статки», що «аж ніяк не сприяє доступності житла» і зумовлює ще більше зростання цін [11], а також посилює соціальну нерівність. За таких умов є підстави припустити, що жінки більш налаштовані на реєстрацію шлюбу як певне «страхування» від різкого падіння рівня благополуччя у випадку розриву стосунків із батьком дитини.

До народження дитини поза офіційно укладеним шлюбом призводять різні чинники, відповідно до яких можна умовно виділити «вимушене» і «бажане» батьківство. Ризикована сексуальна поведінка, помилка у стосунках — у цих випадках позашлюбна вагітність є небажаною, народження дитини вимушеним; а от коли жінка прагне стати матір'ю, навіть якщо її подружнє життя не склалося, чи існує шлюбне партнерство без реєстрації, тоді це рішення свідоме і народження дитини бажане. Для сучасного розвиненого суспільства характерною є зміна чинників, які призводять до народження дитини поза шлюбом: мінімізація «вимушених» народжень (здебільшого внаслідок поширення культури контрацепції та вдосконалення її методів), і зростання свідомого, бажаного батьківства, хоча й без реєстрації шлюбу. Саме поширенням практик незареєстрованого шлюбного партнерства (*cohabitation*) більшість демографів пояснюють новітній високий рівень позашлюбної народжуваності у більшості країн Європи [12, р. 75—85].

У сучасній Україні, безумовно, відбулись зміни у співвідношенні чинників, які продукують позашлюбне материнство: знизилась частка «вимушеного материнства», що сприяє зменшенню кількості позашлюбних народжень, і зростає частка свідомого, насамперед у офіційно неодружених батьків. На жаль, неможливо кількісно оцінити ці зміни, оскільки статистична звітність, що давала змогу виокремити серед «позашлюбних» новонароджених тих, хто були зареєстровані за спільною заявою батька й матері (тобто батько брав на себе відповідальність за новонародженого),

існувала в Україні лише до 1995 р. Висновок щодо зростання частки «свідомого» позашлюбного материнства можна зробити, по-перше, на підставі спеціальних соціально-демографічних обстежень, по-друге, за непрямыми свідченнями, адже доведено, що народження поза шлюбом у наймолодших матерів доволі часто є вимушеними, а у жінок зрілого віку у більшості випадків — свідомим рішенням [15, с. 166—171]. В Україні серед жінок, які народили дитину не перебуваючи в офіційному шлюбі, зменшується частка жінок віком до 20 років, і збільшується — після 35 років [4]. Цьому сприяє загальне зниження дитородної активності українських жінок наймолодшої репродуктивної групи: коефіцієнт народжуваності у них зменшився з 27,3 ‰ у 2014 р. до 16,9 ‰ у 2019 р.

Як правило, питома вага народжених у наймолодшій репродуктивній групі жінок у великих і надвеликих містах є значно нижчою за середню по області їх розташування. Наприклад, частка народжених у жінок віком до 20 років у м. Дніпро вдвічі менша за середній показник по Дніпропетровській області, у жінок 20—24 роки — нижчою у 1,5 раза, тоді як частка народжених у жінок віком 30 років і старше суттєво перевищує відповідні середні обласні показники.

На нашу думку, у метрополісах поширеність «вимушеного» позашлюбного материнства зменшується швидше порівняно з іншими поселеннями, оскільки великі міста мають вищий рівень культури контрацепції і населенню доступніші (фінансово і організаційно) її найсучасніші методи. Почасті це підтверджує структура позашлюбного материнства за віком матері: у метрополісах значно нижча ніж у інших поселеннях, частка наймолодших жінок серед матерів, які не були у шлюбі на момент народження дитини. Якщо по всій Україні частка народжених у жінок віком до 20 років у сукупності народжень поза шлюбом у 2019 р. становила 11,2 %, а у міських поселеннях досягала 8,3 %, то у Києві вона була на рівні 3,8 %, у Дніпрі — 5,3, Харкові — 4,4, Одесі — 6,6 %. Частка народжених у жінок старших репродуктивних груп (35 років і старші) серед позашлюбних народжень у середньому по країні не перевищувала 20 %, а у Києві наближалася до 31, у Дніпрі — до 26, Харкові та Одесі — 24,5 %.

Попри зазначені, у цілому позитивні, риси позашлюбної народжуваності у метрополісах порівняно з іншими поселеннями, зіставлення структури шлюбної і позашлюбної народжуваності за віком матері показало, що в останній частка жінок віком до 25 років перевищує відповідну частку у структурі народжень, де батьки перебувають у зареєстрованому шлюбі (приклад Харкова і Львова — рис. 5).

На прикладі м. Дніпро і Дніпропетровської області (рис. 6) чітко можна побачити, що для метрополісів притаманний такий само патерн представленості позашлюбних народжень у сукупності народжених за віковими групами жінок, як загалом в області та міських поселеннях: найбільша

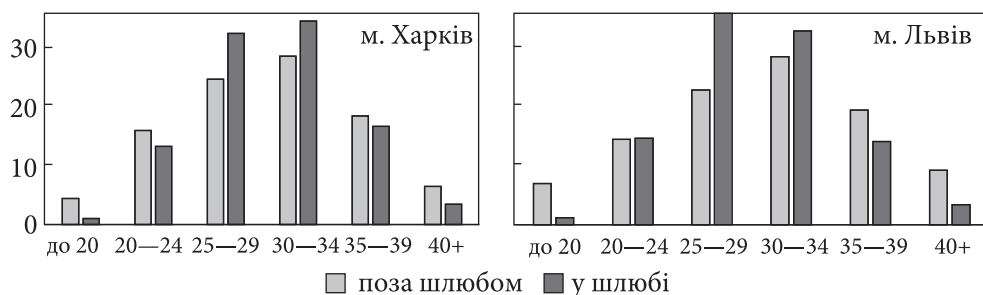

Рис. 5. Структура позашлюбних народжень і народжень у шлюбі за віком матері, м. Харків, м. Львів, 2019, %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

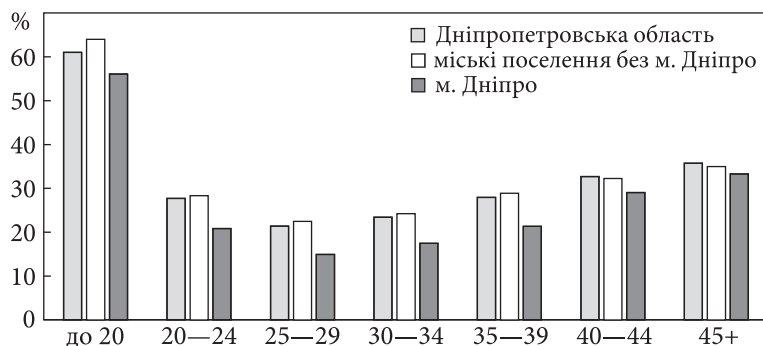

Рис. 6. Частка позашлюбних народжень у кожній п'ятирічній віковій групі жінок у Дніпропетровській області, міських поселеннях області без м. Дніпро та м. Дніпро у 2019 р., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

частка позашлюбних народжень припадає на жінок до 20 років, а найменша — на жінок віком 25—29 років, які є найактивнішими щодо дітонародження. Після 30 років частка позашлюбних народжень із віком зростає, але у жінок найстаршого репродуктивного віку частка позашлюбних народжень майже вдвічі нижча за ту, що властива наймолодшій дітородній групі (табл. 2), натомість частка позашлюбних народжень у метрополісах у кожній віковій групі жінок значно нижча за відповідну середню частку по області та міських поселеннях.

На користь свідомого і бажаного материнства поза офіційно зареєстрованими шлюбними стосунками у великих і надвеликих містах указує й перевищення середнього віку матері при народженні дитини у метрополісах відповідних показників по області розташування метрополіса. Принагідно зауважимо, що це характерно й для загальної сукупності народжень (рис. 7).

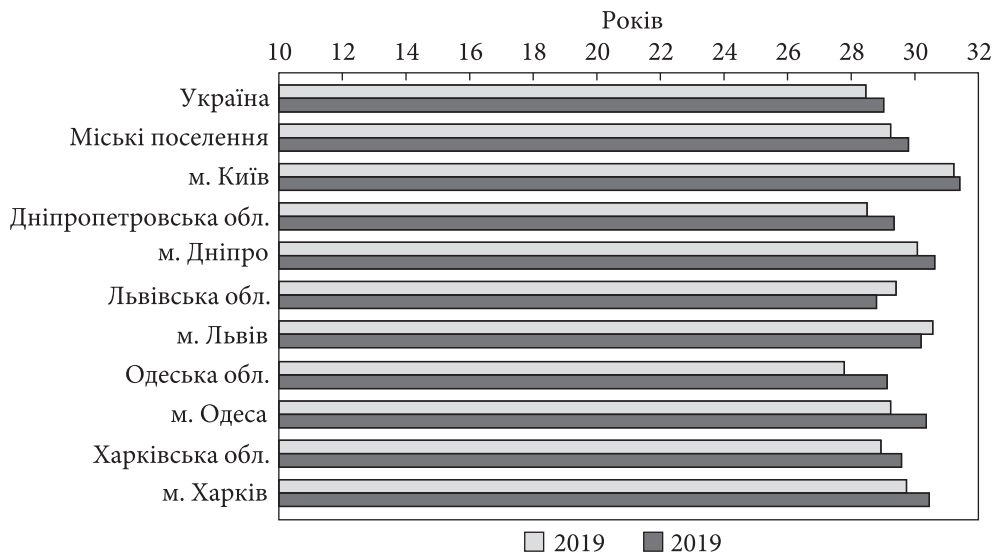

Рис. 7. Середній вік матері при народженні дитини: усі народження і народження поза шлюбом, метрополіси України і області їх розташування, 2019, років
Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 2. Частка позашлюбних народжень серед народжених у жінок певного віку у метрополісах, областях їх розташування, міських поселеннях цих областей без врахування метрополіса, %

Територія	Усі	До 20 років	20—24	25—29	30—34	35—39	40 і старші
Україна	20,5	50,7	19,9	15,8	18,4	23,9	28,4
Міські поселення	19,5	53,4	20,4	15,0	17,3	22,4	27,0
м. Київ	14,9	49,2	17,8	12,0	12,6	17,7	18,7
Дніпропетровська область	26,5	61,0	27,7	21,4	23,4	27,9	32,9
Міські поселення без м. Дніпро	27,4	64,0	28,4	22,5	24,2	28,9	32,4
м. Дніпро	19,4	56,1	20,8	14,9	17,5	21,3	29,4
Львівська область	7,3	26,3	5,2	4,8	7,1	11,7	18,5
Міські поселення без м. Львів	7,5	29,8	4,6	5,4	7,2	11,9	21,3
м. Львів	7,3	31,3	7,2	4,7	6,4	9,8	17,8
Одеська область	24,7	61,1	28,0	19,5	20,2	24,1	29,3
Міські поселення без м. Одеса	22,7	56,2	24,3	17,5	19,8	20,3	34,6
м. Одеса	18,9	60,5	21,8	15,0	15,1	20,7	25,1
Харківська область	24,2	55,4	25,7	19,4	21,1	26,5	35,4
Міські поселення без м. Харків	25,5	55,0	24,8	19,4	22,8	30,8	40,3
м. Харків	20,5	53,1	23,7	16,4	17,6	22,2	32,5

Джерело: дані Державної служби статистики України.

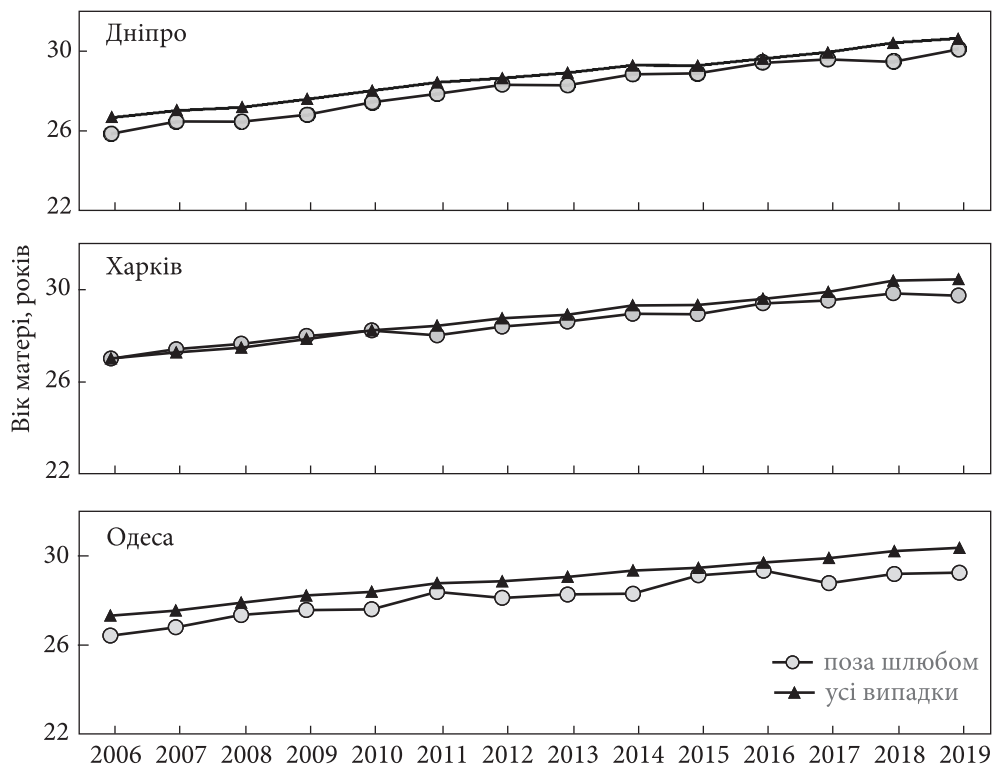

Рис. 8. Середній вік матері при народженні дитини: усі народження і народження поза шлюбом, Дніпро, Харків, Одеса, 2006—2019, років

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Найбільший середній вік матері при народженні дитини притаманний Києву, причому перевищення цього показника над найнижчим серед метрополісів по всій сукупності народжених у 2019 р. досягав 1,2 року (різниця між показниками Києва і Львова), а для сукупності позашлюбних народжень — 2 роки (різниця між показниками Києва і Одеси). Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом, як правило, нижчий за аналогічний показник, який враховує усі народження; виняток становлять м. Львів і Львівська область. Найбільшою різницею між показниками середнього віку матері при народженні дитини поза шлюбом і по всій сукупності народжених виділяються м. Одеса і Одеська обл. (більше ніж 1 рік).

Спостерігається загальна тенденція до зростання середнього віку матері при народженні дитини як у випадках усіх народжень, так і у випадках народжень поза шлюбом (рис. 8).

На жаль, статистичні матеріали в Україні дають змогу простежити особливості шлюбної народжуваності за черговістю народження дитини лише у Києві. У столичному місті частка первісток як серед народжених у

Таблиця 3. Структура народжених у шлюбі та поза шлюбом за черговістю народження, Україна, міські поселення, Київ, 2019, %

Територія	Шлюбний стан	Перші	Другі	Треті	Четверті	П'яті та наступні
Україна	У шлюбі	47,1	38,0	9,9	2,6	2,4
	Поза шлюбом	46,0	29,6	13,5	5,4	5,5
Міські поселення без врахування м. Києва	У шлюбі	48,0	39,6	9,0	1,9	1,4
	Поза шлюбом	48,3	30,6	12,4	4,6	4,2
м. Київ	У шлюбі	56,6	34,4	7,1	1,2	0,7
	Поза шлюбом	59,2	30,1	8,0	1,7	1,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

зареєстрованому шлюбі, так й серед народжених поза офіційним шлюбом, суттєво перевищує питому вагу перших народжень загалом по Україні та міських поселеннях (табл. 3). Примітно, що частка дітей другої черговості народження у сукупності позашлюбних народжень є значно нижчою за шлюбну. Щоправда, у Києві різниця не така значна, як у середніх по країні показниках.

Назагал в Україні зростання народжуваності у незареєстрованих шлюбних пар стримується певною традиційністю поведінки населення, а також сучасними соціально-економічними реаліями нашого суспільства: в умовах економічної нестабільності й невизначеності, відсутності економічної незалежності й безпеки, жінці, яка не перебуває у офіційному шлюбі, важче наважитись народити дитину. В Україні ще не створено того рівня економічної безпеки, котрий забезпечує повну індивідуальну свободу і можливість вибору. Саме тому, хоча все більше молодих українців починають свої шлюбні стосунки із незареєстрованого шлюбного партнерства, це розглядається як випробувальний етап, і переважна більшість вважає, що для дитини краще, коли батьки перебувають у зареєстрованому шлюбі [14, с. 37—39].

Висновки. Метрополіси України характеризуються нижчим ніж у інших поселеннях, рівнем позашлюбної народжуваності, що частково пояснюється вищим рівнем культури контрацепції і більшою доступністю її найсучасніших методів, а також меншою у цих містах дітородною активністю жінок наймолодших вікових груп, для яких зазвичай притаманний високий рівень народжуваності поза офіційно зареєстрованим шлюбом. На відмінності у структурі народжуваності за шлюбним станом матері у метрополісах впливають послідовні зміни у балансі чинників позашлюбної народжуваності на користь «бажаного» материнства за відсутності еко-

номічних умов для його зростання. Поширеність так званого вимушеного материнства поступово скорочується. Втім, остаточне підтвердження цього процесу потребує проведення спеціальних вибіркових обстежень для з'ясування домінуючих чинників позашлюбної народжуваності у поселеннях різного типу в Україні, у тому числі містах з різною чисельністю мешканців. Такі обстеження уможливають розробку гіпотези щодо подальших змін позашлюбної народжуваності на рівні країни. Для кращого розуміння феномену позашлюбного материнства важливою частиною статистичних даних повинна стати інформація про освітній рівень жінок на момент народження у них дитини.

Серед метрополісів найнижчою часткою позашлюбних народжень характеризується Львів, а от у Харкові і Дніпрі показники наближаються до середніх по Україні. Загальною тенденцією у великих містах є зниження частки позашлюбних народжень у чисельності народжених. У метрополісах ця частка є значно нижчою ніж в області їх розташування та решти міських поселень. Лише у Львові і Львівській області різниця між показниками є несуттєвою. Метрополіси характеризуються меншою ніж в інших поселеннях, часткою народжень у наймолодших матерів серед усіх позашлюбних народжень і вищою часткою народжень у жінок 35 років і старших. Ці міста подібно до інших територій мають найбільшу позашлюбну народжуваність у жінок до 20 років, найменшу — у жінок 25—29 років; поширеність народжень поза офіційним шлюбом у жінок середнього і старшого репродуктивного віку зростає, але залишається на рівні значно нижчому ніж у наймолодших жінок. Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом, як правило, нижчий ніж аналогічний показник, що враховує усі народження. Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом у метрополісах перевищує відповідний показник по області їх розташування і середньоукраїнський. Спостерігається зростання середнього віку матері при народженні дитини у шлюбній та позашлюбній народжуваності. Усі зазначені особливості вказують, що в умовах метрополіса жінкам, які не перебувають у офіційно зареєстрованому шлюбі, важче прийняти рішення щодо народження дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Піскунов В. П. Про позашлюбну народжуваність на Україні в 1945—1967 рр. *Демографічні дослідження*. № 1. Київ: Наук. думка, 1970. С. 119—136.
2. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. Київ: Ін-т економіки НАН України, 2001. 560 с.
3. Brienna Perelli-Harris. Ukraine: On the border between old and new in uncertain times. *Demographic Research*. 2008. Vol. 19. Art. 29. P. 1145—1178. URL: <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.29>
4. Слюсар Л. І. Позашлюбна народжуваність в Україні: сучасні особливості в контексті європейського демографічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 3 (34). С. 26—38. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.026>

5. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. Київ: АДЕФ-Україна, 2008.
6. Накалюжна І. В. Народжуваність у великих містах України на початку XXI століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2010. № 1 (13). С. 167—176. URL: <https://doi.org/10.15407/dse.2010.01.167>
7. Шевчук П. Є. Особливості тривалості життя в метрополісах України на початку XXI століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 3 (37). С. 73—85. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2019.03.073>
8. The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses / Ed. by M. Macura, A. L. MacDonald, W. Naug. UN, New York and Geneva, 2005. 301 p.
9. Населення України—2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку. Київ: ІДСД НАН України, Держкомстат України, 2005.
10. Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними. Київ: Наш формат, 2019. 320 с.
11. Ляшева А. Житло та регіональна нерівність. Чому в українських містах і селах некомфортно жити. 2019. URL: <https://commons.com.ua/uk/zhitlo-ta-regionalna-nerivnist/> (дата звернення: 12.04.2021).
12. Dynamics of fertility and partnership in Europe. *Insights and lessons from comparative research*. Vol. 1. UN, New York and Geneva, 2002. 160 p.
13. Архангельский В. Н. Факторы рождаемости. Москва: ТЕИС, 2006. 399 с.
14. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічний аспект. Київ: ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 248 с.
15. Gretchen Livingston. The Changing Profile of Unmarried Parents. A growing share are living with a partner. Pew research center Social & Demographic Trends, 2018. URL: <http://www.pewsocialtrends.org/2018/04/25/> (дата звернення 24.11.2020).

REFERENCES

1. Piskunov, V. P. (1970). *Pro pozashlyubnu narodzhuvanist' na Ukrayini v 1945-1967* [On extramarital births in Ukraine in 1945-1967]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
2. *Demografichna kryza v Ukrayini. Problemy doslidzhennya, vytoky, skladovi, napryamy protydyi* [Demographic crisis in Ukraine. Research problems, sources, components, directions of counteraction]. (2001). Kyiv: Instytut ekonomiky NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
3. Perelli-Harris, Brienna (2008). Ukraine: On the border between old and new in uncertain times. *Demographic Research*, 19 (29), 1145-1178. Retrieved from <https://doi:10.4054/DemRes.2008.19.29>
4. Slyusar, L. I. (2018). *Pozashlyubna narodzhuvanist' v Ukrayini: suchasni osoblyvosti v konteksti yevropeys'koho demografichnoho rozvytku* [Non-marital fertility in Ukraine: modern features in the context of European demographic development]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 3 (34), 26-38. <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.026> [in Ukrainian].
5. *Naselemya Ukrayiny. Narodzhuvanist'v Ukrayini u konteksti suspil'no-transformatsiynykh protsesiv* [The population of Ukraine. Fertility in Ukraine in the context of social transformation processes]. (2008). Kyiv: ADEF-Ukraine [in Ukrainian].
6. Nakalyuzhna, I. V. (2010). *Narodzhuvanist' u velykykh mistakh Ukrayiny na pochatku XXI stolittya* [Fertility in large cities of Ukraine at the beginning of the XXI century]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 1 (13), 167-176. <https://doi.org/10.15407/dse.2010.01.167> [in Ukrainian].

7. Shevchuk, P. Y. (2020). *Dynamika ta struktura narodzhuvanosti v naybilshykh mistakh Ukrainy na pochatku XXI st.* [Dynamics and structure of fertility in the largest cities of Ukraine at the beginning of the XXI century]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 1(39), 3-19. <https://doi.org/10.15407/dse2020.01.003> [in Ukrainian].
8. Macura, M., MacDonald, A. L. & Haug, W. (Eds.). (2005). *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses.* – UN, New York and Geneva.
9. *Naselelnyya Ukrainy-2004. Rehional'ni aspekty demohrafichnoho rozvytku* (2005). Kyiv: IDSD NAN Ukrainy, Derzhkomstat Ukrainy - IDSS NAS of Ukraine, State Statistics Committee of Ukraine [in Ukrainian].
10. Floryda, R. (2019). *Kryza urbanizmu. Chomu mista roblyat' nas neshhasnymy* [The crisis of urbanism. Why cities make us unhappy]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
11. Lyasheva, A. (2019). *Zhytlo ta rehional'na nerivnist'. Chomu v ukraiyins'kykh mistakh i selakh nekomfortno zhyty* [Housing and regional inequality. Why it is uncomfortable to live in Ukrainian cities and villages]. Retrieved from <https://commons.com.ua/uk/zhitlota-regionalna-nerivnist/> [in Ukrainian].
12. *Dynamics of fertility and partnership in Europe. Insights and lessons from comparative research* (2002). V. 1. UN, New York and Geneva.
13. Arkhangelskiy, V. N. (2006). *Faktory rozhdayemosti* [Fertility factors]. Moscow: TEIS [in Russian].
14. *Molod' ta molodizhna polityka v Ukraini: sotsial'no-demohrafichnyy aspekt (2010)*. [Youth and youth policy in Ukraine: socio-demographic aspect]. Kyiv: IDSD NAN Ukrainy - IDSS NAS of Ukraine [in Ukrainian].
15. Livingston, Gretchen (2018). The Changing Profile of Unmarried Parents. A growing share are living with a partner. Pew research center Social & Demographic Trends. Retrieved from <http://www.pewsocialtrends.org/2018/04/25/>

Стаття надійшла до редакції журналу 15.01.2021

L. I. Slyusar, PhD, Leading scientific worker
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Tarasa Shevchenko Blvd, 60
E-mail: SlyusarL@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1679-1674

S. Yu. Aksyonova, PhD in Economics, Leading scientific worker
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
03032, Kyiv-32, Tarasa Shevchenko Blvd, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

NON-MARITAL FERTILITY IN METROPOLISES IN UKRAINE

In Ukraine, the increasing share of children born out of marriage during the first two decades of our country independence was in line with European trends and became consequence of the intensification of the modernization process of many spheres of public life. In Ukraine, every fifth child is born out of wedlock, and this indicator is one of the lowest among European countries. There are significant differences in the prevalence of illegitimate births within the country between regions and settlements of different types. The purpose of our study is comprehensive analysis of the peculiarities of childbearing out of marriage in the metropolises of Ukraine, its dynamics and structural characteristics. An in-depth analysis of ille-

gitimate births in the metropolises of Ukraine is realized for the first time. The main research methods are comparison, graphical presentation of analysis results, generalization methods, analogies. Lviv is a city with pronounced traditional matrimonial behavior and more strong preferences for classical family values and has the lowest share of children born out of marriage. Kharkiv, Dnipro, and Odesa are characterized by the relatively high level of out-of-wedlock births that can most likely be explained by more intensive demographic modernization and transformation. The decrease in the proportion of illegitimate births among all births is the general trend in the cities of Ukraine. In metropolises of our country the share of children born out of marriage is much lower than in the oblast of their location and other urban areas; except for Lviv, where the difference between the indicators is minimal. Compared to other settlements, the metropolises are characterized by smaller share of the youngest women among mothers who were not married at the childbearing moment and higher share of women 35 years and older. Metropolises have the same age profile of the proportion of illegitimate births as other territories: the illegitimate births are the most common among women under 20 years of age, women of 25-29 years have the lowest share; among the women 30 years and older the share of births out of marriage gradually increases, but remains much lower than that for youngest mothers. The mean age of mother at the birth of child out of marriage is usually lower than similar indicator that takes into account all births. The mean age of mother at the birth of child out of marriage in the metropolises significantly exceeds the corresponding indicators in the area of their location and in Ukraine as a whole. Structural differences in out-of-wedlock births reflect changes in its factors in favor of “desired” motherhood.

Keywords: fertility, births out of marriage, mean age of mother at the birth of child, metropolises.